Ilze Zveja

Pārcēlājs – starp laikiem, starp kultūrām

- Ar kora oratoriju Pārcēlājs, kas rakstīta pēc Latvijas Radio kora un diriģenta Sigvarda Kļavas pasūtījuma, Valdis Muktupāvels sevi pieteicis plašāk kā akadēmiskās mūzikas autors.

Valda Muktupāvela vārds, šķiet, vairāk saistās ar tautas mūzikas pētniecību, spēlēšanu, popularizēšanu, arī producēšanu. Izlasot ziņu, ka Latvijas Radio koris ieraksta Valda Muktupāvela oratoriju Pārcēlājs, pirmajā mirklī nedaudz saminstinājos. Tad atmiņā uzzibsnīja autora dūdu, kokles un citu instrumentu spēles māka, tā sasaistījās ar informāciju, ka oratorijas tematisko asi veido dziedājums par seno baltu tautu – prūšiem – senatnē un mūsdienās, un tā noskaņojos uz tāda kā world music viļņa, gaidot atskaņojumu. Klausoties darbu, dažas pirmās taktis šķita attaisnojušas gaidīto. Tikai dažas. Pārējais stundu garais darbs ir postmoderna, nedaudz minimālistiska mūsdienu akadēmiskās mūzikas vīzija bez atsaucēm uz tautas melodijām. Izmantotie teksti – latviešu, poļu, latīņu, sanskrita un jaunprūšu valodā. Oratorija Pārcēlājs ir izskanējusi Latvijas Radio programmā Klasika un šobrīd gaida tālākās izpausmes formas. Visticamāk, tiks izdots disks ar oratorijas ierakstu, iespējams, veidos izrādi, varbūt uz muzikālā darba bāzes taps multimediāls iestudējums.

Valdis Muktupāvels: – Skaņdarba tematiskā ievirze ir dažādu pārdomu rezultāts. Sev biju noformulējis virsuzdevumu, lai darbs savā būtībā veidotos multikulturāls. Domāju par Dzintara ceļu, velkot paralēles ar Zīda ceļu. Bet apstājos pie lietām, kas, šķiet, vairāk atbalsojās manī.

Ilze Zveja: – Kas ir pārcēlājs – tēls, reāls cilvēks?

– Esmu izmantojis gandrīz arhetipisko priekšstatu par pārcēlāju kā par tēlu, kas savieno divus krastus. Tas ir arī reāls pārcēlājs, ar irkli rokās, viņš ik dienu iras pāri upei. Tomēr tas ir arī pārcēlājs, ko pazīst jau kopš antīkiem laikiem, piemēram, Hārons, kas mirušos ceļ pār Stiksas upi. Arī latviešu folklorā ir zināms pārcēlājs, kas dvēseles pārved uz veļu valstību.

– Vai tas arī ir pārcēlājs, kas savieno dažādas kultūras, kas atspoguļojas darbā?

– Par šo nozīmi esmu domājis: pārcēlājs kā kultūru tulks, pārcēlājs kā tas, kas atrod kopsaucēju Austrumiem un Rietumiem, vakardienai un rītdienai. Pārcēlājs ir vajadzīgs šodien. Lai arī visu pasauli sauc par globālo ciemu un mijiedarbība ir milzīga, redzam, ka cilvēku norobežošanās pieņem neiedomājamus apmērus. Līdz ar to pārcēlāja tēls mūsdienās aktualizējas kā vidutājs, saskaņojot dažādās cilvēku grupas, pasaules uzskatus, reliģijas.

– Kas vairāk iemieso pārcēlāja tēlu – teksts vai mūzika?

– Izmantotie teksti ir daudzveidīgi gan valodas, izcelsmes, gan arī stila ziņā, tāpat arī mūzika, tā varētu radīt polistilistiskas kolāžas iespaidu. Tomēr šo daudzveidību apvieno un ievirza kāda lielāka apjausma par to, kas tad ir mūsdienu garīgums, kāda ir senā mantojuma nozīme nākotnes garīgumam. Gan teksts, gan mūzika vedina pārcelties pāri ikdienībai, pāri pierastajam, pieņemt citādo.

Tāds kā caurviju motīvs visā oratorijā ir koks. No egles koka gatavots irklis, kas bijis rokā senajam prūšu pārcēlājam, bet kas tagad vientuļi peld kādos prūšu zemes ūdeņos, svētais ozols prūšu svētnīcā vai svētais vīģes koks sanskrita tekstā, dzimtajā zemē gadu simtiem audzis koks, kas dzejniekam un priesterim Karolam Vojtilam (tagad – Romas pāvests Jānis Pāvils II) palīdz sajust savas saknes – šie dažādie koki savā veidā orientē un vieno dažādos pārcēlāja tēlus cauri laikiem.

– Par tematiski centrālo tēlu esat izraudzījis prūšus, vai jūs arī kā komponists vēlaties atgādināt par kultūru, par kuru interesējaties kā pētnieks?

– Šajā oratorijā laikam nemaz neesmu pētnieks. Gribējās atšķirties no tā Valda Muktupāvela, kāds esmu ikdienā Latvijas Universitātē. Protams, man ir arī pētnieciska interese par prūšiem, esmu braucis ekspedīcijās, vācis materiālus. Tieši baltisko prūšu jautājums, arī viņu pēcteču kultūras pētniecība man tīri emocionāli ir aktuāla. Tomēr oratorijā ne tik daudz esmu pievērsies prūšiem kā viņu vai – plašāk – visu seno tautu garīgumam, to kontaminējot ar mūsdienu lielajām reliģijām – kristietību, budismu, islāmu. Par prūšu pagāniskajiem laikiem šis tas ir zināms – tie ir apraksti par Rāmavu, par krīviem, par viņu svētniekiem vaidilām jeb vaidelošiem, kā latvieši saka. Tie ietekmējuši ne vienu vien rakstnieku un muzikālu darbu radītāju.

– Pētera Brūvera dzeja, sanskrita, poļu, latīņu, prūšu teksti, dažādas valodas, dažādas kultūras – ko tas prasa no autora, visu savienojot vienā kopumā?

– Man šie dažādie teksti ir kā mazi gabaliņi, kas cits citu papildina un kas tikai visi kopā veido jēgpilnu mozaīku. Oratorijas sākumā ir lieliskais Pētera Brūvera dzejolis Irklis, kurā viņš no nekā uzbur prūšu senatnes ainu, it kā

atver dievišķu plaukstu. Prūšu pagānu rituālam esmu izmantojis tautasdziesmas Sajāja bramaņi augstajā kalnā, sakāra zobenus svētajā kokā... tekstu, ko esmu nedaudz pārveidojis un kopā ar lietuviešu valodnieku Mikelu Klusi pārtulkojis jaunprūšu valodā. Valodā, kas ar valodnieku un entuziastu pūlēm ieguvusi funkcionējošas valodas statusu. Rāmavas lūgšanai lieliski noderēja Bhagavad-Gītas, kas ir viens no seno indiešu galvenajiem sakrālajiem tekstiem. Tur 15. nodaļā ir dziedājums par koku, kas aug ar saknēm debesīs un zariem lejup. Tas atbilst priekšstatam par pasaules koku, Rāmavas koku. Šā koka saknes var atšķetināt tikai tas, kas ir bruņojies ar redzējumu, tiek veikts garīgas izaugsmes process. Šis teksts oratorijā skan sanskritā.
Oratorijas centrālais teksts ir Romas pāvesta Jāņa Pāvila II jeb – kā viņu sauca līdz iesvētīšanai – Karola Vojtilas poēma Tēvzemi iedomājot. Smalkā un filozofiskā veidā viņš runā par pagātni un tagadni, par atziņu un zināšanu, par cilvēcību un pienākumu. Te viņš arī atzīst, ka pats ir cēlies no pagātnes, kas "senāka par jebkuru no mums". Oratorijas kulminācijā vienu no Vojtilas dzejojumiem koris dzied prūsiski.
Darbam izskanot, Pēters Brūveris dievišķo plaukstu aizver, un viss beidzies. Esam paspēlējušies un nonākuši atpakaļ tumsā, kas tumšāka par tumšu, un klusumā, kas klusāks par klusu. Tā ir postmodernisma laika iespēja – parotaļāties ar gadu tūkstošiem, ar visu pasauli, tad pēkšņi tas kā nebijis aiziet, un paliek nekas.
Oratorijas mūzikā man svarīgas ir dažādu kultūru zīmes, tās savā veidā ir kā atslēgas attiecīgā teksta interpretēšanai. Indiešu tempļa mūzika ir kā zīme lūgšanai un garīgai kalpošanai. Pagānisko prūšu rituālu iezīmē lietuviešu sutartines principa izmantošana. Pāvesta iesvētīšanas ceremoniālā skan tromboni un timpāni, tipiski viduslaiku augstākās hierarhijas un varas līmeņa instrumenti, bet vokālā daļa sasaucas ar sardīniešu dziedājumiem, ar, tā sakot, mūziku no Romas provinces. Muzikāli interpretējot Karola Vojtilas dzeju, esmu licis mijiedarboties Eiropas klasiskās mūzikas, tādam kā Korelli stils, minimālismam un tropiskās Āfrikas poliritmijai.
Mūzikā ar attiecīgo valodas elementu nāk līdzi kāda noskaņa, jēga, kas man svarīga, interpretējot tekstu.
– Vai ar šo tekstu un muzikālo atsauču bagātību ir doma parādīt, cik pasaule ir dažāda, bet tajā pašā laikā vienota un savstarpēji saistīta?
– Vienojošais ir arhetipiskais, universālais. Cilvēks ir reliģiozs visā pasaulē, un, ja viņš tāds nav, viņš ir atkāpies no savas cilvēciskās dabas. No otras puses, mēs zinām, ka pasaulē ir daudz valodu, ir dažādi veidi, kā cilvēks ēd, ģērbjas, domā utt. Pirms gadiem divdesmit bija jāpierāda, ka valodas izloksnes ir vērtība. Mūsdienās cilvēki arvien vairāk nonāk pie atziņas, ka atšķirības ir vērtība, par ko ir jārunā. Tāpēc ar lielu prieku esmu izmantojis dažādu valodu elementus, dažādu mūzikas valodu elementus, vienkārši pievēršot uzmanību tam, ka tās ir. Pasaule ir skaista savā dažādībā.
– Biju gaidījusi, ka darbā būs vairāk izmatota latviešu tautas mūzika, vispār tautas mūzika.
– Jāatzīst, ka šajā darbā tautisku noskaņu nav it nemaz. Ir tikai norādes uz mūsu etnisko brāļu – lietuviešu un prūšu – rituālās mūzikas elementiem.
– Vai no pašu prūšu muzikālā materiāla ir kaut kas saglabājies un vai to izmantojat oratorijā?
– Ir pat publicēti zinātniski apcerējumi par mūziku Austrumprūsijā – par viņu galma, pilsētu, baznīcas mūziku. Sarežģītāk ir ar baltisko prūšu tautas mūziku, tā tiešā veidā nav saglabājusies. Jādomā, ka tās elementus vai pat veselus slāņus varētu atrast Prūsijas lietuviešu vai mazūru tautas dziesmās, kas ir saglabājušās. Man tomēr nav bijis mērķis to visu izmantot oratorijā.
– Darba anotācijā minat, ka prūšu kultūra gājusi bojā citu kultūru ietekmē. Vai šajā ziņā var meklēt kādas paralēles ar latviešu kultūru mūsdienās, ka reizēm ārpasaules ietekme ir neatgriezeniski nelabvēlīga, pat iznīcinoša?
– Pasaulē vienmēr kaut kas pazūd un kaut kas rodas no jauna, galu galā rašanās jau paredz iznīcību. Svarīgs ir līdzsvars un savstarpējās saistības, pārmantošana.
Daudzi uzskata, ka prūšu kultūra sen jau mirusi. Tomēr es atbalstu citādu viedokli, proti, prūšu kultūra pārveidojās un līdz pat nesenam laikam pastāvēja pamatā kā vācvalodīgs rietumbaltu kultūras variants. Līdzās tam jāmin arī prūšu kultūras lietuviešu, kursenieku un, protams, arī poļu variants. Tieši tas man ir svarīgi oratorijas kontekstā. Zinot par veselu prūšu kultūras slāņu ieplūšanu caur mazūriem poļos, un, galu galā, arī lielākā prūšu zemju daļa šobrīd ir Polijas teritorijā, jādomā, ka dažādi kultūras baltismi tur nav reta lieta.
Šādā kontekstā es esmu spēlējies ar ārējo līdzību starp prūšu svētnieku vārdu vaidila un uzvārdu Vojtila. Man Vojtila šķiet it kā vaidilu pēctecis, kas turpina viņu miera, sapratnes un saticības sludināšanu. Var jau būt, ka sastatījumam "vaidila-Vojtila" jau drīzā nākotnē būs pierādāms zinātnisks pamats, tomēr šobrīd par to runāju mākslinieciskas vīzijas līmenī.